

Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟΣ ΧΟΡΟΣ ΣΤΟ ΑΣΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Αριστούλα Τόλη, Χρήστος Παπακώστας

Τομέας Γυμναστικής & Χορού
Σχολή Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

“DANCE AND THE CITY” NEW CONTEXTS AND PRACTICES

Aristoula Toli, Christos Papakostas

Department of Physical Education and Sport Science
National and Kapodistrian University of Athens, Greece

Abstract

Greek folk dance as a cultural phenomenon, adapts its form and function through time in relation to social needs and changes. The dance exists in both traditional and modern societies. The aim of the present study is to define folk dance and its practices as well as the relationship between cultural and social context, place/location (rural and urban) and the people who take part and finally configure it. This will be accomplished by approaching a wider perspective via the case of Greek Lyceum Club of Greek Women (Lykeion ton Hellinidon), and specifically the Dance Branch of Papagos-Cholargos, an association that operates in Athens (an urban environment) and it is well-known for its activities in the field of Greek folk dancing and tradition. The ethnographic method was applied for data collection, which included both primary and secondary sources.

1.Εισαγωγή

1.1. Σκοπός και στόχοι

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η διερεύνηση της σχέσης του Ελληνικού Παραδοσιακού Χορού και της επιτέλεσής του, στο σύγχρονο αστικό πλαίσιο, και μάλιστα, στο κέντρο των Αθηνών, υπό το πρίσμα ενός φορέα. Πρόκειται για τη μελέτη περίπτωσης του Λυκείου των Ελληνίδων Περιφερειακού Τμήματος Χορού Παπάγου-Χολαργού.

Ο αστικός τρόπος ζωής που άρχισε να διαμορφώνεται στην Ελλάδα ύστερα από τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο, συντέλεσε στον μετασχηματισμό των κοινωνικών δομών και ως εκ τούτου, των κοινωνικών φαινομένων. Ο χορός ως μέσο έκφρασης και επικοινωνίας, από τις παραδοσιακές κοινωνίες, μεταφέρθηκε στο νέο πλαίσιο των σύγχρονων αστικών κοινωνιών

ως η σύνδεση με τον τόπο καταγωγής αλλά και με το πρόσφατο παρελθόν, ενώ συνδέεται με αξιακά φορτισμένες έννοιες όπως πολιτισμός, ιστορία, έθνος, κ.α.. Ο ρομαντισμός και η νοσταλγία του παρελθόντος, καθώς και η αναζήτηση τρόπων επαφής με την παράδοση, (Λουτζάκη, 1999, Αυδίκος, 1994) οδήγησε στη δημιουργία συλλόγων στα αστικά κέντρα, που τοποθέτησαν στο επίκεντρο της δραστηριοποίησής τους τη διδασκαλία του ελληνικού παραδοσιακού χορού καθώς και τη σκηνική του παρουσίαση.

1.2. Εννοιολόγηση βασικών θεωρητικών εννοιών

Ο λαϊκός πολιτισμός, επομένως και ο παραδοσιακός χορός, χαρακτηρίζεται από συλλογικότητα και ανωνυμία και η προφορικότητα συνιστά τον κύριο τρόπο μετάδοσης γνώσεων και εμπειριών από γενιά σε γενιά (Δαμιανάκος, 1984). Η αστικοποίηση επέφερε μεγάλες αλλαγές στις παραδοσιακές αγροτικές κοινότητες (Μερακλής, 1983).

Ήδη από τη σύσταση του σύγχρονου ελληνικού κράτους και με ορόσημο τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, παρατηρείται αθρόα εσωτερική και εξωτερική μετανάστευση πληθυσμών, από την ύπαιθρο προς τα μεγάλα αστικά κέντρα που τότε αρχίζουν να διαμορφώνονται. Ο ελληνικός παραδοσιακός χορός, δυναμική πολιτισμική μορφή, εντάχθηκε στο αστικό πλαίσιο και μετασηματίστηκε. Κατά συνέπεια ο χορός αποκτά πλέον «διττή υπόσταση». Δηλαδή επιτελείται με διάφορες μορφές τόσο στο φυσικό του περιβάλλον, διατηρώντας στοιχεία γνησιότητας ως προς τη λειτουργία και τον τρόπο μετάδοσής του, και ταυτόχρονα μεταφέρεται στο αστικό περιβάλλον, όπου τίθεται εντός νέων πλαισίων και εξυπηρετεί νέες ανάγκες. Η επιβίωση του ελληνικού παραδοσιακού χορού στις νέες κοινωνικές δομές, αποδίδεται με τον όρο «δεύτερη ύπαρξη», η αναβίωσή του με κύριο στόχο την παράσταση, ονομάζεται φολκλορικός χορός και πρόκειται για ένα νέο θεατρικό είδος που αναδύεται (Μερακλής, 1986, Ράφτης, 1985).

Ο Hoerburger (1965, 1968), αναφέρει τα χαρακτηριστικά της «πρώτης και δεύτερης ύπαρξης» του χορού, ως φαινόμενα που παρουσιάζουν αρκετές διαφορές. Στην «πρώτη ύπαρξη» ο χορός είναι λειτουργικό και αναπόσπαστο μέρος του συνόλου της τοπικής κοινωνίας, σε αντίθεση με τη «δεύτερη ύπαρξη» που ο χορός αποτελεί σημείο ενδιαφέροντος μεμονομένων ατόμων ή ομάδων που συστήνονται γι' αυτόν τον σκοπό και παράλληλα αποτελεί δραστηριότητα του ελεύθερου χρόνου τους. Ο αυτοσχεδιασμός είναι κυρίαρχο στοιχείο στην πρώτη ύπαρξη ενώ στη δεύτερη ο αυθορμητισμός απουσιάζει και όλοι, επιτελούν πανομοιότυπα και συντονισμένα την εκάστοτε χορευτική κίνηση. Η λειτουργία του χορού ή των χορευτικών πρακτικών καθώς επίσης και ο τρόπος μετάδοσής του, είναι διαμορφωμένος μέσα από μακροχρόνιες, για την κοινότητα, διαδικασίες. Τα άτομα συμμετέχουν και παρατηρούν τα δρώμενα από πολύ μικρή ηλικία, αφομοιώνοντας αλλά και συνθέτοντας με τη σειρά τους το χορευτικό ιδίωμα της κάθε κοινότητας. Στη δεύτερη ύπαρξη, ο χορός μεταδίδεται από δασκάλους σε αίθουσες διδασκαλίας χορευτικών, σχολείων και πανεπιστημίων. Στην πρώτη ύπαρξη ο χορός βιώνεται και μεταδίδεται ασυνείδητα, μέσα από τις διάφορες μουσικοχορευτικές περιστάσεις μιας κοινότητας ενώ, αντίθετα, στη δεύτερη ύπαρξη, ο χορός αναπαρίσταται συνειδητά, με σκοπό τη διάσωση και διάδοσή του. Στη μία περίπτωση γίνεται λόγος για «βίωση» της παράδοσης, ενώ στη δεύτερη για «αναβίωση».

Το ζήτημα της δεύτερης ύπαρξης του χορού, δηλαδή της μεταφοράς και της επιτέλεσής του, έξω από το φυσικό του περιβάλλον όπου δημιουργείται αλλά και διαμορφώνεται από το σύνολο της τοπικής κοινωνίας, έχει απασχολήσει πολλούς ερευνητές, μερικοί εκ των οποίων, υποστηρίζουν πως το φαινόμενο αυτό συνδέεται με τον φολκλορισμό και τις φολκλορικές διαδικασίες (Kealiinohomoku, 1972, Μερακλής, 1986, 1989, Koutsouba, 1991, Ράφτης, 1992, Δήμας, 2001, 2004, Ζωγράφου, 2003).

Ο Hoerburger περιέγραψε την πρώτη και δεύτερη ύπαρξη «ως δύο εντελώς διαφορετικά φαινόμενα» (1968: 30). Λίγα χρόνια έπειτα (1986), ο ίδιος, διατύπωσε πως δεν υπάρχει ουσιαστική διαφορά, αλλά πρόκειται για πολλές αποχρώσεις και ενδιάμεσα στάδια που αλληλοεμπλέκονται, και πως δεν συγκρίνεται η αξία των δύο κατηγοριών.

Στις διατυπώσεις του Felix Hoerburger, για την αποσαφήνιση των όρων πρώτη και δεύτερη ύπαρξη που πρότείνει, στάθηκε κριτικά ο Nahachewsky (2001). Τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα των δύο αυτών κατηγοριών, δεν είναι καθολικά, ούτε παγκοσμίου βελινεκού, εφόσον κάθε περίπτωση είναι διαφορετική κι εξετάζεται με βάση το δικό της πλαίσιο. Η ανάκλαση “reflectiveness” είναι εξίσου σημαντική παράπετρος που πρέπει να λαμβάνεται υπόψιν. Το πλαίσιο “context” και οι ιστορικές φάσεις –περισσότερο ή λιγότερο σημαντικές και καταλητικές για τις όποιες αλλαγές – διαφωτίζουν ακόμη περισσότερο την έρευνα. Επομένως η πρώτη και δεύτερη ύπαρξη είναι «σχετικοί όροι επινόησης», όταν μάλιστα γίνεται λόγος για χορούς που υπάρχουν στο διηνεκές του χρόνου και σε πιο περίπλοκα χρονολόγια, όπως επίσης μπορούν να υπάρχουν σε περισσότερες από δύο χρονικές φάσεις (Nahachewsky, 2001).

Ο Antony Shay προτείνει τον όρο «παράλληλες παραδόσεις» (1999a) και υποστηρίζει πως η κάθε κατηγορία πρέπει να αντιμετωπίζεται και να αναλύεται με όλα τα μεθοδολογικά εργαλεία ως ξεχωριστό είδος και όχι σε αντιδιαστολή και συγκριτικά: ο χορός στο πεδίο και ο χορός στη σκηνή (Shay, 2002). Οι δύο προαναφερθείσες κατηγορίες, υφίστανται παράλληλα χωρίς να συνδέεται άμεσα η μία με την άλλη και χωρίς η πρώτη να αποτελεί απαραίτητα συνέχεια της δεύτερης. Τα χορευτικά συγκροτήματα αντλούν το πρωτογενές υλικό τους από το πεδίο και η κοινότητα αντίστοιχα, υιοθετεί ενίοτε στάσεις και πρακτικές των χορευτικών για την επίτευξη των δικών της σκοπών. Θα ήταν δόκιμο, επομένως, να μιλάμε για «αλληλοεξαρτώμενες και επάλληλες παραδόσεις», εφόσον τέμνονται και διαπλέκονται (Παπακώστας, 2013). Ο χορός διαχειρίζεται από τα χορευτικά συγκροτήματα στο πλαίσιο ενός ομοιογενούς χώρου και χρόνου. Τα συγκροτήματα αποτελούν έναν «τεχνητό βιότοπο» (Αυδίκος, 2004) για τον παραδοσιακό χορό, ενώ παράλληλα δεν αναιρούν την ύπαρξή του στην κοινότητα.

Μία σειρά από διχοτομίες όπως «πρώτη/δεύτερη ύπαρξη» με ό,τι αυτό συνεπάγεται, επιδιώκεται να ξεπεραστεί μέσα από τη μελέτη του χορού με βάση τα «χοροτοπία». Τα χοροτοπία, στηρίζονται στις θεωρητικές αρχές του Appadurai (1991) και του όρου “ethnoscapes” (εθνοτοπία) που εισήγαγε για τη μελέτη του χορευτικού φαινομένου και της νεωτερικότητας. Τα χοροτοπία αναφέρονται σε χορευτικές ταυτότητες που χαρακτηρίζονται από ρευστότητα και υβριδικότητα υπερβαίνοντας τα όρια των συνόρων, εφόσον δεν ταυτίζονται με έναν μόνο τόπο. Αναδεικνύονται έτσι οι πολλαπλές υπάρξεις του χορού καθώς και η πολυσημία του, όχι με το να συγκρίνεται το παρόν με το παρελθόν αλλά με το να βρίσκεται σε διαλογική σχέση μαζί του. Ο χορός δεν μελετάται ως παγιωμένη και στατική μορφή στο χώρο και το χρόνο αλλά γίνεται αντιληπτός ως μια διαδικασία, ως «ένας

ζωντανός οργανισμός που δημιουργείται, συνεχίζει να υπάρχει, ανθίσταται σε επιρροές, αλλοιώνεται, συνεχίζει να υπάρχει, αντικαθίσταται, πεθαίνει, ξαναζεί, μεταμορφώνεται, συμπληρώνει, υποστηρίζει κ.τ.λ.» (Λουτζάκη, 1992: 216), και επίσης λαμβάνονται υπόψη τόσο το περιεχόμενο όσο και η μορφή, δηλαδή ο άυλος και ο αισθητός χαρακτήρας του (Bull, 1997). Μέσα από την ενδοσκόπηση ευρέος φάσματος χορευτικών πρακτικών και συμπεριφορών, τα χοροτοπία επιδιώκουν την in vivo περιγραφή και ερμηνεία του χορευτικού φαινομένου. Ο ρόλος των υποκειμένων έχει εξίσου σημαντική συμβολή στην έρευνα. Παρότι τα χοροτοπία αποτελούν μια προσπάθεια αποδόμησης της σχέσης τόπου και χορού, την ίδια στιγμή, τα υποκείμενα αναδεικνύουν το χώρο ως μια βασικότατη συνιστώσα της πολιτισμικής τους ταυτότητας. Ωστόσο, για τις ανάγκες της αγοράς ο χορός αποδεσμεύεται από τον τόπο και την κοινότητα, «τελικά προσφέρεται σε ετερόκλητους πελάτες, σε τόπους και μη τόπους, ως εξωτική εμπειρία» (Παπακώστας, 2013).

Η επιστήμη της λαογραφίας, ασχολείται ενδελεχώς με τα πολιτισμικά φαινόμενα και διατυπώνει από νωρίς τους άξονες της θεματολογίας της. Για τη μελέτη των λαογραφικών φαινομένων αλλά και την έννοια της κοινότητας όσον αφορά στη λαϊκή διάνοηση, πρώτη η Κυριακίδου-Νέστορος εισήγαγε τη συγχρονία στην ερευνητική οπτική της. Έως τότε, η επιστήμη της λαογραφίας ταυτιζόταν με τον προβιομηχανικό πολιτισμό και σχεδόν αποκλειστικά με το λαό της υπαίθρου.

Ο Δημήτριος Λουκάτος ασχολείται εκτενέστερα με τα λαογραφικά φαινόμενα και την παρουσία τους τόσο στην ύπαιθρο όσο και στην πόλη. «Το λαογραφικό βίωμα και έργο», αναφέρει, δεν είναι μόνο κάτι ιστορικά και αρχαιολογικά δεμένο με την παράδοση, αλλά κάτι που μπορεί να υπάρχει παράλληλα με την αιώνια παρουσία του λαού μέσα στις σύγχρονες κοινωνίες και να είναι ζωντανό (Λουκάτος, 2003). Ακόμη, ο αγροτικός πολιτισμός κατά τον Λουκάτο, δεν είναι ένα στατικό και άχρονο πολιτισμικό μόρφωμα όπως μέχρι τότε προσεγγίζετο. Ο λαός ως όρος, απεμπλέκεται από τον γεωγραφικό και κοινωνικό προσδιορισμό του, όταν μελετάται ο αστικός χώρος και ως εκ τούτου ο νεωτερικός χρόνος. Ο ορισμός ενός λαογραφικού φαινομένου δεν μπορεί να οριοθετηθεί με βάση το κλασικό και περιοριστικό σχήμα της λαογραφικής κληρονομιάς «το ομαδικόν, το κατά παράδοσιν, το αυθεντικόν» (Κυριακίδου-Νέστορος) που διαμορφώθηκε σε ένα εθνογενετικό πλαίσιο, αλλά χρειάζεται να προσαρμοστεί στις νέες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες που μεταπολεμικά διαμορφώθηκαν, καθώς και στις ραγδαίες αλλαγές που ακολούθησαν. Σκοπός είναι η αξιοποίηση της γνώσης του πολιτισμικού παρελθόντος για τις σύγχρονες ανάγκες, ο λαογράφος, μάλιστα, οφείλει να έχει ουσιαστικό ρόλο προς αυτήν την κατεύθυνση. Η έρευνα και η συγκριτική απασχόληση του Λουκάτου με πολιτισμικά φαινόμενα του αστικού χώρου, αναδεικνύουν πως η λαογραφική δημιουργικότητα δεν εξαρτάται από τον γεωγραφικό χώρο αλλά από την εγγενή λαογραφική ενέργεια που χαρακτηρίζει τους ανθρώπους. Αυτό γίνεται αντιληπτό μέσα από τη μελέτη των διαφόρων λαογραφικών συμπεριφορών στην πόλη και κάτω από την επιρροή του πρόσφατου εξαστισμού, όπου εντοπίζει σταθερά μοτίβα, όμοια με αυτά στην ύπαιθρο. «Η ζωή της αριστοκρατίας -για παράδειγμα- είναι λαϊκή εκδήλωση δεδομένου ότι παρουσιάζει αναλογίες με ό,τι πράττουν οι κάτοικοι των χωριών με την ευκαιρία ενός γάμου, ενός καρναβαλιού, μιας ονομαστικής γιορτής» (Αυδίκος, 2009).

Ο Μερακλής (1986), αναγνωρίζει κι αυτός ως λαογραφικά φαινόμενα συνήθειες του παρόντος ή πολιτισμικές συμπεριφορές που δεν έχουν μακρόχρονη παρουσία, αυτές τις συμπεριφορές τις ονομάζει «ήθη». Επίσης αμφισβητεί την αντίληψη πως η παράδοση

χαρακτηρίζεται από τυποποιημένη επαναληπτικότητα με αργόσυρτες αλλαγές. Εισάγει την έννοια της εμπορευματοποίησης της παράδοσης και της αναπαράστασής της για λόγους που σχετίζονται με τις επιδιώξεις των νεοαστών. Τέλος, ενώ ο Μερακλής θεωρεί την αναβίωση πρακτικών του λαϊκού πολιτισμού, ικανή να επηρεάσει αρνητικά την έννοια της αυθεντικότητας, ο Λουκάτος αντιλαμβάνεται τη διαδικασία της αναβίωσης ως το σημείο μηδέν που μας μεταφέρει στο «γνήσιο» πνεύμα της παράδοσης.

Η επιστήμη της λαογραφίας μεταπολεμικά, δεν μελετά μόνο το λαό της υπαίθρου αλλά στρέφεται σε ευρύτερες κοινωνικές ομάδες έχοντας ως βασικό άξονα τη συλλογικότητα. Σημειωτέον πως ο αγροτικός πληθυσμός δε ζει πλέον σε διαφορετικές συνθήκες από τους κατοίκους των πόλεων. «Τα μέσα συγκοινωνίας και η τηλεόραση, έχουν μεταβάλει τα συστατικά του γνωρίσματα και τον έχουν καταστήσει κοινωνό και καταναλωτή των ίδιων πολιτιστικών πρακτικών». Ενώ από τους κανόνες της αγοράς, επηρεάζονται η καθημερινότητα και το σύστημα αξιών με αποτέλεσμα να διαμορφώνεται σταδιακά ένας λαός που υπερβαίνει τις όποιες χωροθετήσεις (Αυδίκος, 2009).

1.3. Μεθοδολογία της έρευνας

Μεθοδολογικά η έρευνα βασίστηκε στην εθνογραφική μέθοδο, η οποία αποτελεί βασικό εργαλείο της κοινωνικής ανθρωπολογίας και της επιστήμης της λαογραφίας. Διεξήχθη συστηματική επιτόπια έρευνα, εφαρμόζοντας τις συνεπακόλουθες τεχνικές όπως συμμετοχική παρατήρηση, βιντεοσκόπηση, ημι-δομημένη συνέντευξη τροποποιώντας και προσαρμόζοντας το πρότυπο οδηγό συνεντεύξεων του R. Lange (1960), κ.α.. Επίσης, σε έναν βαθμό, διεξήχθη «συμμετοχική παρατήρηση», μέθοδος παραγωγής δεδομένων που προϋποθέτει τη διεϊσδυση του ερευνητή στο πεδίο και την παρατήρηση κάποιων διαστάσεων αυτού του πλαισίου, διαδράσεων των υποκειμένων, σχέσεων, πράξεων και γεγονότων που εκτυλίσσονται (Mason, 2011).

Η ανάδειξη της «φωνής» των υποκειμένων της έρευνας, αποτέλεσε βασική μεθοδολογική επιλογή. Τα άτομα που επιλέχθηκαν ως πληροφορητές, έχουν ρόλους καθοριστικούς στη λήψη αποφάσεων, στην οργάνωση και υλοποίηση των σκοπών και στόχων του Λ.τ.Ε.. Η παρουσία του εθνογράφου στο πεδίο, δεν είναι ουδέτερη, αλλά εγγράφεται στη διαδικασία παραγωγής της εθνογραφίας. Ακόμη, το ‘πεδίο’ αφορά σε ένα σωματείο που δραστηριοποιείται στην Αθήνα, επομένως διερευνάται το φαινόμενο του χορού ως πρακτικής καθώς και η έννοια της παράδοσης και παραδοσιακών διαδικασιών, ενταγμένα όμως στο σύγχρονο αστικό κοινωνικό πλαίσιο.

2. Το Λύκειο των Ελληνίδων

Η περίπτωση που θα μας απασχολήσει εν προκειμένω, είναι αυτή του Λυκείου των Ελληνίδων και συγκεκριμένα του Περιφερειακού Τμήματος Χορού Παπάγου-Χολαργού.

Το Λύκειο των Ελληνίδων ιδρύθηκε το 1911 από την πρωτοπόρο του φεμινιστικού κινήματος στην Ελλάδα, Καλλιρρόη Σιγανού-Παρρέν. Πρόκειται για την ελληνική γυναικεία συσσωμάτωση υπό το πρότυπο των ευρωπαϊκών Λυκείων Λεσχών (Lyceum Clubs). Η Καλλιρρόη Παρρέν, αντιλαμβάνεται το σκοπό του νεοϊδρυθέντος γυναικείου σωματείου, Λυκείου των Ελληνίδων, ως εξής:

«Σκοπός του Λυκείου είναι ο μεταξύ των Γυναικών των Γραμμάτων, των Επιστημών, των Τεχνών Σύνδεσμος, προς εξυπηρέτησιν της προόδου του φύλου των, προς υπεράσπισιν και προστασίαν αυτών και προς αναγέννησιν και διατήρησιν των ελληνικών Εθίμων και Παραδόσεων, ως Ελληνικών χορών, ασμάτων, Εθνικών Ενδυμασιών κ.λπ.» (Μπόμπου-Πρωτοπαπά 1993: 24-25).

Το Λύκειο δραστηριοποιείται σε πολλές κατευθύνσεις και συνιστά ένα μεγάλο σωματείο σε αριθμό μελών και παραρτημάτων. Διαθέτει επίσης περιφερειακά τμήματα σε όλη την Ελλάδα καθώς και γραφεία στο εξωτερικό. (Ανδριώτης, Πρωτοπαπά, 2010, Ανδριώτης, Επιμ., 2011). Η μακρά παρουσία του (100 και πλέον χρόνια) δηλώνει τη διείσδυση στην ελληνική κοινωνία και τη σχέση αλληλεξάρτησης που έχει με αυτή. Διαμορφώνει λοιπόν, και διαμορφώνεται από το πολιτισμικό γίγνεσθαι.

2.1. Π.Τ.Χ. Παπάγου Χολαργού

Το Λύκειο Ελληνίδων Περιφερειακό Τμήμα Χορού Παπάγου-Χολαργού, επιδιώκει μέσα από ποικίλες δράσεις, να συνενώσει τους ανθρώπους που επιθυμούν να γνωρίσουν το λαϊκό πολιτισμό και ειδικότερα το λαϊκό χορό. Το ενδιαφέρον δεν εστιάζει μόνο στις πρακτικές της διδασκαλίας και της παράστασης αλλά και στη διαμόρφωση ενός νέου πλαισίου κοινωνικότητας δια του χορού.

Το Λύκειο Ελληνίδων Παπάγου-Χολαργού είναι ένα από τα πολυπληθέστερα Περιφερειακά Τμήματα. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι αριθμεί πολλά μέλη των ίδιων οικογενειών. Μάλιστα, σε πολλές περιπτώσεις το συγκεκριμένο Τμήμα, ετεροπροσδιορίζεται αλλά και αυτοπροσδιορίζεται σε σχέση με την «οικογενειακή δομή» που το συνέχει. Η μεγάλη «οικογένεια του Παπάγου», όπως αρέσκονται να την αποκαλούν τα ίδια τα μέλη, απαρτίζεται από ετερόκλητα άτομα με διαφορετικές καταγωγικές και κοινωνικές καταβολές και διαφορετικά ενδιαφέροντα που από κοινού συμπράττουν γύρω από το σωματείο.

Σπουδαίο ρόλο παίζει εξίσου ο χώρος όπου γίνονται τα μαθήματα. Η υπεύθυνη του Τμήματος, Μαίρη Αντωνοπούλου, τονίζει πως το δημοτικό σχολείο που φιλοξενεί το Λύκειο είναι βασικό συστατικό της επιτυχίας. Παρέχει μεγάλη άνεση χώρου και για την ίδια αποτελεί σημείο συνάντησης μιας μεγάλης παρέας.

Φαίνεται ότι η προσέγγιση της Αντωνοπούλου, προσδίδει μεταφορικά λειτουργία. Ο χώρος λειτουργεί σαν ένα ιδιότυπο «χοροστάσι». Τελικά, ο έτσι κι αλλιώς μη «παραδοσιακός» και, συνάμα, αστικός χώρος του σχολείου, λειτουργεί συμβολικά ως ένας χώρος κοινωνικής και πολιτισμικής οικειότητας.

Η έννοια της παρέας, προβάλλεται από όλους τους εμπλεκόμενους, μέλη Δ.Σ., δασκάλους, μαθητές και γονείς. Η παρέα που έχει δημιουργηθεί και συνεχώς εμπλουτίζεται, ανταμώνει και στην καθημερινή κοινωνική ζωή, στα εκτός Λυκείου, έτσι αποκτά νόημα η γνωριμία των γονέων που φέρνουν τα παιδιά τους χορό, των ενηλίκων που μαθαίνουν οι ίδιοι χορό, μεταξύ τους.

Το Διοικητικό Συμβούλιο έχει ρόλο οργανωτικό και επιδιώκει να ενώσει τα μέλη του, να ισχυροποιήσει την παρέα που δημιουργείται και να επιλύει άμεσα τα όποια προβλήματα προκύπτουν. Προσπαθεί μέσα από τις διάφορες δράσεις αλλά και τα μαθήματα, να ικανοποιήσει όσο το δυνατόν, όλα τα μέλη και να δώσει το μέτρο. Στόχος μας, αναφέρουν οι ίδιοι, δεν είναι μόνο οι χοροί και τα γλέντια ή η λαογραφία και η επιστημονική ανάλυση αλλά ένας αρμονικός συνδυασμός με άξονα τη διαπαιδαγώγηση των ατόμων και το δέσιμο της παρέας. Το Τμήμα εξαρχής συγκροτήθηκε από μία ομάδα εθελοντών, που τους συνέδεαν συγγενικοί δεσμοί και δεσμοί φιλίας, γεγονός που διαμόρφωσε τη φυσιογνωμία και τη νοοτροπία του Λυκείου Παπάγου-Χολαργού.

Οι δάσκαλοι επιλέγονται με συγκεκριμένα κριτήρια από το Διοικητικό Συμβούλιο. Σημασία έχει να αγαπούν την ιδέα του Λυκείου και να νοιάζονται γι' αυτό. Επιλέγονται συνήθως δάσκαλοι που έχουν περάσει και ως μαθητές από εκεί κι αυτό γιατί γνωρίζουν καλύτερα τον κόσμο. Μάλιστα είναι πολύ σημαντικό ο δάσκαλος να διαθέτει ορισμένα προσόντα όπως το να είναι καλός χαρακτήρας, να έχει ήθος –όπως βέβαια αυτό το αντιλαμβάνεται το Λύκειο- και να είναι αγαπητός στους μαθητές και στους γονείς. Σημασία δεν έχουν τόσο τα τεχνικά χαρακτηριστικά κάποιου -τονίζουν οι πληροφορητές- ή το αν είναι πρωτοχορευτής αλλά να αγαπά αυτό που κάνει.

Στην παραπάνω κατεύθυνση, πραγματοποιούνται διάφορες δράσεις. Διοργανώνονται πολύ συχνά εκδρομές σε όλη την Ελλάδα, σε μέρη όπου γίνονται δρώμενα και έθιμα. Οι μαθητές έτσι, έρχονται κοντά με τους ντόπιους και σε πολλές περιπτώσεις χορεύουν μαζί τους, ενώ γνωρίζουν εκ του σύνεγγυς όσα θεωρητικά μαθαίνουν, στην αίθουσα διδασκαλίας. Μέσα από την εμπειρία, οι μαθητές διαμορφώνουν την προσωπική τους άποψη ως προς την βίωση της παράδοσης αλλά και του τι ακριβώς οι ίδιοι κάνουν. Το ίδιο το Λύκειο διευκρινίζει πως οι εκδρομές αυτές, δεν έχουν ρόλο καταγραφής ή επιτόπιας έρευνας, ο στόχος είναι να έρθουν κοντά οι μαθητές με μία σύγχρονη πραγματικότητα σε ένα άλλο όμως πλαίσιο από αυτό όπου γίνονται τα μαθήματα.

Γίνονται ακόμα πατινάδες με διάφορες κομπανίες που κατεβαίνουν από την επαρχία, στην πόλη του Παπάγου. Εκεί συμμετέχουν όχι μόνο μέλη του Λυκείου αλλά και όποιος άλλος επιθυμεί. Οργανώνονται γλέντια με φαγοπότι, με ζωντανή μουσική και χορό, ανοιχτά προς το κοινό. Το Λύκειο, θεωρεί πως με αυτόν τον τρόπο, δίνονται ευκαιρίες συμμετοχής στα ίδια τα μέλη –πέραν από μία παράσταση ή το μάθημα- και τους δίνονται ρόλοι σημαντικοί, ρόλοι οργανωτικοί που θα τους κινητοποιήσουν έτι περισσότερο και θα αναδείξουν το πόσο ενεργό είναι το Λύκειο. Επομένως, επιδιώκεται η συμμετοχή του καθενός σε περισσότερα επίπεδα ώστε το ενδιαφέρον του να παραμένει αμείωτο. Μάλιστα η συμμετοχή των μελών μετά των οικογενειών τους, είναι συστηματική. Είναι μεγάλο όφελος –αναφέρουν οι πληροφορητές- να συναντιούνται μαζί και να γλεντούν τόσες οικογένειες από τον μικρότερο ως τον μεγαλύτερο. Τα γλέντια που γίνονται στο Λύκειο του Παπάγου, μοιάζουν με πανηγύρια στα χωριά, σε πολλές, μάλιστα, περιπτώσεις αριθμητικά, τα ξεπερνούν (εφόσον εδώ, πρόκειται για πόλη). Η εύθυμη διάθεση και ο ενθουσιασμός δικαιώνει την όλη προσπάθεια και η προσπάθεια είναι

μεγάλη, όπως τονίζεται στις συνεντεύξεις. Προϋποτίθεται κοπιαστική δουλειά και μόχθος από όλους τους συμμετέχοντες κατά τη διαδικασία της προετοιμασίας.

Τέλος, τα μέλη του Λυκείου των Ελληνίδων Π.Τ.Χ. Παπάγου-Χολαργού, έχουν εντάξει τον παραδοσιακό χορό όχι μόνο στην καθημερινότητά τους μέσα από τα μαθήματα ή την ενασχόλησή τους με το Λύκειο, αλλά και στον ιδιωτικό τους βίο. Στήνονται γιορτές και γλέντια με παραδοσιακή μουσική και χορό χωρίς να πρόκειται για ένα είδος εναλλακτικής διασκέδασης αλλά για μία αυθόρμητη έκφραση.

Η παράσταση για το Λύκειο του Παπάγου, είναι απλώς, το τελικό στάδιο της διδασκαλίας. Η προετοιμασία είναι μια ολόκληρη εκπαιδευτική διαδικασία, διά της οποίας δεν αποκλείεται η ψυχαγωγία και η διασκέδαση. Οι παραστάσεις καθώς και τα μαθήματα αποτελούν κίνητρα για τους μαθητές, τους γονείς, τους στενούς φίλους του Λυκείου που είναι πάντα εκεί και βοηθούν όπως μπορούν και το Δ.Σ. που συναντιούνται και από κοινού συμπράττουν.

3. Συζήτηση- Συμπεράσματα

Ο χορός, είναι το συνεκτικό στοιχείο όσων ασχολούνται με το Λ.τ.Ε., στη νέα του αστική εκδοχή, φαίνεται να λειτουργεί ως όχημα κοινωνικότητας σε νέο πλαίσιο. Δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στην παιδαγωγική διαδικασία και μέσω αυτής, στην ανάπτυξη κοινωνικών δεσμών. Ο χορός ως ένα καταναλωτικό αγαθό, γίνεται τόσο αντικείμενο διδασκαλίας σε μία αίθουσα, όσο και θέαμα σε μία παράσταση, διατίθεται στο πλαίσιο σειράς πρακτικών, που σχετίζονται με την ψυχαγωγία και την αναψυχή στον ελεύθερο χρόνο των σύγχρονων ανθρώπων.

Ο εθελοντισμός και η οικογενειακή δομή της, προσδίδουν σε αυτή την ομάδα χαρακτηριστικά «κοινότητας». Ακόμη, οι εκδρομές καθώς και τα γλέντια που διοργανώνονται, έχουν άμεση σχέση με την πρακτική της διδασκαλίας όσο και της παράστασης. Οι διάφορες δράσεις που οργανώνονται, σκοπό έχουν την ένταξη του παραδοσιακού χορού στην κοινωνική ζωή των ατόμων με τρόπο όμως, που να ανταποκρίνεται στις ανάγκες τους. Το Λύκειο του Παπάγου γίνεται ένας ανοιχτός δίαυλος επικοινωνίας με τις τοπικές κοινωνίες και μέσα από τις εκδρομές και τις συνδυοργανώσεις ισχυροποιείται ο ρόλος του σωματείου. Τα λαϊκά δρώμενα που το Λύκειο επιδιώκει να παρακολουθεί *in situ*, διερευνώνται ως «τόποι» όπου ανασυντάσσεται η κοινότητα κι ενισχύονται οι δεσμοί της, μέσα από την ανασυγκρότηση της συλλογικότητας (Αυδίκος, 2006). Το λαϊκό δρώμενο αποτελεί το σημείο αναφοράς που συνενώνει κόσμο που ενδεχομένως υπό άλλες συνθήκες δεν θα ερχόταν ποτέ σε επικοινωνία.

Ακόμη και στον αστικό χώρο εντοπίζονται συμπεριφορές και πρακτικές, οι οποίες παρουσιάζουν συνάψεις –βεβαίως και διαφορές- με αντίστοιχες κοινοτικές. «Η αποτύπωση των βασικών χαρακτηριστικών ενός πολιτισμού στον χώρο οδηγεί με βάση τη συλλογική εμπειρία στη συλλογική ταύτιση της ομάδας μ’ αυτόν κι έτσι διαμορφώνεται σε διάφορα επίπεδα, ανάλογα με το εκάστοτε ιστορικό πλαίσιο, μια ταυτότητα άρρηκτα συνυφασμένη με ένα συγκεκριμένο χώρο μικρής κλίμακας συγκροτώντας ό,τι αποκαλούμε τοπικότητα» (Νιτσιάκος, 1995). Επιπλέον ο «τόπος» της μνήμης στα αστικά κέντρα, διερευνάται ως διαδικασία προσαρμογής στο νέο περιβάλλον και εξίσου ως έκφραση μιας νέας συλλογικότητας που διαχειρίζεται τις σχέσεις της κοινότητας δια μέσου συλλόγων και αδελφοτήτων που συστήνονται στην πόλη (Αυδίκος, 1992). Μελετώντας τον χορό στο αστικό

πλαίσιο, είναι σημαντικό, να ερμηνεύει κανείς το νόημα και τις προεκτάσεις που πιθανόν λαμβάνει καθώς και τις σχέσεις που πραγματώνονται μέσω αυτού

Ο χορός δεν είναι μόνο ‘βήματα’ που μένει στα στενά όρια μιας αίθουσας, παρά είναι μια δυναμική πρακτική με λειτουργία και περιεχόμενο, μέσο για την ψυχαγωγία –όχι ενός μόνο ατόμου αλλά ενός μεγαλύτερου συνόλου με κοινά ενδεχομένως χαρακτηριστικά. Υπάρχει λοιπόν, σε αυτήν την πρακτική, σχέση αλληλεπίδρασης. Ο τρόπος που το Λύκειο χορεύει ή γλεντάει, διδάσκει ή ακόμα συμπεριφέρεται είναι αποτέλεσμα επιλογών των ατόμων που διαμορφώνουν τη φυσιολογία του. Ο χορός συνιστά κατά βάση ένα κοινωνικό πεδίο όπου δύο ή περισσότερες κοινωνίες ή μεμονομένα- ετερόκλητα άτομα, έρχονται σε επαφή και αλληλεπιδρούν, δημιουργούνται έτσι, «δίκτυα σχέσεων». Αναδεικνύονται επομένως, χορευτικά γεγονότα στα οποία ο χορός μπορεί να είναι αποκομμένος από την τοπικότητα αλλά εν τέλει αποτελεί τον πηρύνα τους. Τέτοια γεγονότα είναι τα γλέντια, οι συναθροίσεις μεταξύ χορευτών- γλεντιστών, μελών χορευτικών συγκροτημάτων και βέβαια γιορτές, αυθόρμητες ή και κανονισμένες εκδηλώσεις.

Βιβλιογραφία

- Ανδριώτης, Ν. & Πρωτοπαπά, Ε. (2010). Αναδρομή στην ιστορία του Λυκείου των Ελληνίδων. Στο Αβδελά, Ε. (Επιμ.), (σελ.19-85). *Το Λύκειο των Ελληνίδων 100 χρόνια*. Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς.
- Ανδριώτης, Ν., Αρεταίου, Τ., Δασκαλάκη, Κ., Πασσά-Κώτσου, Μ. & Στρομπούλη, Λ. (2011). *Λύκειο των Ελληνίδων. Δελτίο 2010-2011*. Αθήνα: Λύκειο των Ελληνίδων.
- Appadurai, A. (1991). Global Ethnoscapes: Notes and queries for a transnational Anthropology. In Richard G. Fox (Ed.). *Recapturing Anthropology. Working in the present*. Santa Fe, New Mexico: School of American Research Press.
- Αυδίκος, Ευ. (1994). Παραδοσιακός χορός και χορευτικοί όμιλοι. Στο Β. Νιτσιάκος (Επιμ.). *Χορός και κοινωνία*. (σελ. 125-135). Κόνιτσα: Πνευματικό Κέντρο Δήμου Κόνιτσας.
- Αυδίκος, Ευ. (2004). Πανηγύρια και χορευτικοί όμιλοι: βίωση και αναβίωση της παράδοσης. Στο Ε. Αυδίκος, Ρ. Λουτζάκη & Χ. Παπακώστας (Επιμ.), *Χορευτικά ετερόκλητα* (σελ. 203-212). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα & Λύκειο των Ελληνίδων Δράμας.
- Αυδίκος, Ευ. (2006). Από την ταυτότητα του χορού στις πολιτισμικές ταυτότητες. Στο Πρακτικά 3^{ου} Συνεδρίου Λαϊκού Πολιτισμού: *Χορός και πολιτισμικές ταυτότητες στα Βαλκάνια* (σελ. 347-362). Σέρρες, Δήμος Σερρών & ΤΕΦΑΑ.
- Buckland, T. J. (ed.) (1999). *Dance in the Field: Theory, Methods and Issues in Dance Ethnography*. Great Britain: Macmillan Press.
- Bull, Cynthia (1997). Sense, Meaning, and Perception in Three Dance Cultures. In J.C. Desmond (Ed.), *Meaning in Motion: New Cultural Studies of Dance* (pp. 269-288). Durham & London: Duke University Press.
- Δαμιανάκος, Στ. (1984). «Λαϊκός Πολιτισμός: Ιδεολογική χρήση και θεωρητική συγκρότηση του όρου», στο *Επιστημονική σκέψη*, Νο 19.
- Δήμας Η. (2004). Κοινωνία και Ελληνικός παραδοσιακός χορός. Στο Η. Δήμας, Β. Τυροβολά & Μ. Κουτσούμπα, *Ελληνικός Παραδοσιακός Χορός. Θεωρήσεις για το λόγο, τη γραφή και τη διδασκαλία του* (σελ. 17-41) Αθήνα: αυτό- έκδοση.
- Δήμας Η. (2004). Για τη Διδασκαλία του Ελληνικού Παραδοσιακού Χορού. Στο Η. Δήμας, Β. Τυροβολά & Μ. Κουτσούμπα, *Ελληνικός Παραδοσιακός Χορός. Θεωρήσεις για το λόγο, τη γραφή και τη διδασκαλία του* (σελ. 43-64) Αθήνα: αυτό- έκδοση.
- Δρανδάκης, Λ. (1990). Προβληματισμοί πάνω στην συνεργασία Παραρτημάτων & Κεντρικού - Ηχογραφήσεις στην ύπαιθρο - Παρουσίαση χορών στο θέατρο - Σκέψεις και Προβληματισμοί. Σε Λύκειο των Ελληνίδων (Επιμ.) Α' Πανελλήνια Συνάντηση Εφόρων και Δασκάλων Χορού του Λυκείου των Ελληνίδων (49-54). Αθήνα: Λύκειο των Ελληνίδων.
- Ζωγράφου, Μ. (2003). *Ο χορός στην ελληνική παράδοση*. Αθήνα: Art work.
- Hoerburger, F. (1965). "Folk dance survey", *International Folk Music Journal*, Vol. 17.
- Hoerburger, F. (1968). "Once Again: On the Concept of Folk Dance", *Journal of the International Folk Music Council*, Vol. 20. (pp. 30-32).
- Kealiinohomoku, J. (1972). "Folk dance", in Richard Dorson (ed), *Folklore and Folklife, An Introduction*, Chicago University Press.
- Lange, R. (1984). *Dance Studies*, (vol 8, pp. 1-47), Centre for Dance Studies, Les Bois, St. Peter, Jersey, C.I.

- Λουτζάκη, Ρ. (1992). Για μια ανθρωπολογία του χορού. *Εθνογραφικά*
- Λουτζάκη, Ρ. (1999). Ο Σύλλογος ως χώρος χορευτικής δραστηριότητας. Στο: *Μουσικές της Θράκης. Μια διεπιστημονική προσέγγιση: Έβρος* (σελ. 209-268). Αθήνα: Σύλλογος: Οι φίλοι της Μουσικής.
- Λουτζάκη, Ρ. (2011). Χορεύοντας στο Λύκειο... στην καλλιτεχνική σκηνή της περιόδου 1960-1980. Στο Αβδελά, Ε. (Επιμ.), (σελ.283-332). *Το Λύκειο των Ελληνίδων 100 χρόνια*. Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς.
- Mason, J. (2011). *η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας*. Αθήνα: Πεδίο.
- Μερακλής, Μ. (1986). *Ελληνική Λαογραφία- Ήθη και Έθιμα*. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Μερακλής, Μ. (1989). *Λαογραφικά Ζητήματα*. Αθήνα: Μπούρας
- Μερακλής, Μ. (1992), *Λαϊκή Τέχνη, Ελληνική Λαογραφία Γ΄τόμος*, Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα.
- Μπόμπου-Πρωτοπαπά, Ε. (1993). Το Λύκειο των Ελληνίδων 1911-1991. Αθήνα: *Λύκειο των Ελληνίδων*.
- Nahachewsky, A. (2001). Once Again: On the Concept of Second Existence Folk Dance. *Yearbook for Traditional Music*, Vol. 33 (pp. 17-28).
- Παπακόστας, Χ. (1998). Το Χορευτικό ρεπερτόριο του Λυκείου των Ελληνίδων Δράμας Τρόποι και πρακτικές διαμόρφωσης και χρήση. Συλλογική “Λυκειακή ταυτότητα”- Αναγκαιότητα ή ουτοπία; Σε Λύκειο των Ελληνίδων (Επιμ.), *Το χορευτικό ρεπερτόριο του Λυκείου*. (σελ. 89-93). Πρακτικά 5ης συνάντησης Προέδρων, Εφόρων & Δασκάλων Χορού. Αθήνα (2000): Λύκειο των Ελληνίδων.
- Παπακόστας, Χ. (2013). Λαϊκός πολιτισμός και φολκλορισμός, σύγχρονες λαογραφικές προσεγγίσεις, το παράδειγμα του χορού. *Λαογραφία Δελτίον* της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας. Αθήνα: 2013
- Παπακόστας, Χ. (2013). *Σαχά ισί βαρό νι νάι: Ρόμικες μουσικές και χορευτικές ταυτότητες στη Μακεδονία*. Αθήνα: Πεδίο.
- Πραντσίδης, Γ. (2004). Ο χορός στην Ελληνική παράδοση και η διδασκαλία του. Αιγίνιο: Εκδοτική Αιγινίου.
- Ράφτης, Α. (1992). «Για μια νέα γενιά χοροδιδασκάλων του δημοτικού χορού», στο Ράφτης Άλκης, *Χορός, Πολιτισμός και κοινωνία*, Αθήνα: Θέατρο “Δόρα Στράτου”
- Shay, A. (1999). Parallel Traditions: State Folk Dance Ensembles, Presentational Folk Dance Ensembles and Folk Dance in The Field. *Dance Research Journal* 31, no. I (pp. 29-56).
- Χαρμαντά, Ν. (2004). Ο χορός από την πλατεία στην τάξη και στην παράσταση: σκέψεις απόψεις προτάσεις. Στο Ε. Αυδίκος, Ρ. Λουτζάκη & Χ. Παπακόστας (Επιμ.), *Χορευτικά ετερόκλητα* (σελ. 227-240). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα & Λύκειο των Ελληνίδων Δράμας.